

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

بررسی و نقد ادله قرآنی طرفدارن پلورالیسم دینی

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته فقه و معارف اسلامی

گرایش؛ کلام اسلامی

نگارش؛ موسی ابراهیمی

استاد راهنما؛ حجة الاسلام و المسلمین مصطفی آزادیان

استاد مشاور؛ حجة الاسلام و المسلمین سید محمد علی داعی نژاد

آذر ۱۳۸۶

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی

۷۲۴

شماره ثبت:

تاریخ ثبت:

□ مسئولیت مطالب مندرج در این پایان نامه ، به عهده نویسنده می باشد.

□ هرگونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع ، بلاشکال است و نشر آن

در داخل کشور منوط به اخذ مجوز از مرکز جهانی علوم اسلامی است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ارزانی خاک ره دوست

تقدیم به پیشگاه مظهر عدالت، شجاعت، اقیانوس بیکران
معرفت و جامع علم و فضیلت مولای متقیان حضرت علی علیه السلام
کسی که به خاطر حفظ و بقای اسلام از حق مسلم خود گذشته و
سکوت اختیار نمود، تمام سختی ها و مشقت ها را به جان خرید.
و همین طور تقدیم به پدر مهربانم که نخستین بار
راه آگهی بخشی را ایشان به من نشان داد.

سپاس گزاری:

پروردگار متعال را سپاس گزارم که به من توفیق داد تا این رساله را با عنایت او به انجام برسانم.

در تدوین این رساله بیش از هر کسی وام دار استاد بزرگوار حضرت حجت الاسلام والمسلمین آقای آزادیان هستم، مهربانیها، تشویقها و تذکرات علمی ایشان را هرگز از یاد نمی‌برم، و همین طور سپاس گزارم از استاد محترم مشاور، حضرت حجت الاسلام والمسلمین داعی نژاد، که با جهت دهی های عالمانه خود مسیر درست پژوهش را در تدوین این رساله ترسیم نمودند. اگر این رساله ارزش علمی و امتیازاتی داشته باشد، ثمره تلاش اساتید بزرگوار است و نواقص و کاستی های آن در حیطه تقصیر و قصور نگارنده خواهد بود.

برخود لازم می‌دانم از همه دوستان که به نحوی مرا در تدوین این رساله یاری رساندند تشکر و قدر دانی خودم را اظهار نمایم.

و همچنین تقدیر و قدر دانی خود را از مدیریت محترم مرکز جهانی علوم اسلامی، مدیر محترم مدرسه فقه و معارف اسلامی (حجتیه) بالاخص گروه فلسفه و کلام و مسئولین امور پایان نامه ابراز می‌دارم.

چکیده:

این رساله با عنوان «بررسی و نقد ادله قرآنی طرفداران پلورالیسم» در یک مقدمه و پنج فصل تدوین شده است، در مقدمه مباحث کلی مانند تعریف موضوع و اهمیت آن، سؤال‌های اصلی و فرعی، روش تحقیق و ضرورت آن و ... طرح شده است. فصل یکم رویکرد‌های مختلف در باره تعدد ادیان را مورد بحث قرار داده و به توضیح انحصار گرایی، شمول گرایی و کثرت گرایی پرداخته است.

در فصل دوم پلورالیسم دینی از منظر قرآن کریم از جنبه‌های مختلف حقانیت، نجات و رفتار مورد بحث قرار داده و به این نتیجه دست یافته ایم که دین مبین اسلام تنها دینی است که از حقانیت مطلق برخوردار است و سایر ادیان اگرچه از داشتن مطالب حق محروم نیستند اما دچار تحریف و یا نسخ شده و حجیت ندارند. در باب نجات و رستگاری نیز این نتیجه حاصل شد که از منظر قرآن کریم دایره نجات گسترده‌تر از حقانیت است از این رو امکان نیل به نجات و رستگاری برای غیر مسلمانان نیز فراهم است. در باب پلورالیسم در عرصه رفتار اسلام به داشتن رفتار مسالمت آمیز با سایر ادیان تأکید می‌کند.

فصل سوم به ادله قرآنی طرفداران پلورالیسم حقانیت پرداخته و در حد توان آنرا مورد نقد و بررسی قرار داده است. در این فصل چهار دلیل با عناوین اراده الهی، صراط مستقیم، مسلمان بودن پیروان ادیان و هدایت عامه خداوند با استناد به آیات قرآن به طور مفصل بیان شده است و بعد از بیان هر استدلال به تحلیل و بررسی و رد آن پرداخته شده و در پایان این نتیجه به دست آمده است که هیچ یک از استدلال‌ها و استنادات طرفداران پلورالیسم حقانیت نمی‌تواند مدعای آنها را اثبات کند.

فصل چهارم به ادله قرآنی طرفداران پلورالیسم نجات و نقد و بررسی آن اختصاص یافته است. در این فصل طرفداران پلورالیسم نجات با دو نوع استدلال با عناوین معیار رستگاری و پاداش اهل کتاب و استناد به آیات قرآن کریم سعی کرده اند به نجات و رستگاری پیروان سایر ادیان حکم کنند که با بررسی براهین و آیات مورد استناد، این نتیجه به دست آمد که تنها با وجود شرایطی مانند استضعاف، عدم عناد با حق، عدم آگاهی و ... می‌توان برای پیروان سایر ادیان نیز قائل به رستگاری شد.

فصل پنجم به جمع بندی مطالب و ارائه پیشنهاد بسنده کرده است.

فهرست مطالب

۲	مقدمه (طرح تحقیق).....
۲	۱- بیان موضوع و اهمیت آن.....
۳	۲- سوال اصلی و فرعی.....
۳	سوالهای اصلی.....
۳	سوالهای فرعی.....
۳	۳- فرضیه ها.....
۳	۴- روش تحقیق و ابزار گرد آوری اطلاعات.....
۳	۵- پیشینه تحقیق.....
۴	۶- ضرورت تحقیق.....
۴	۷- هدف تحقیق.....
۵	۸- واژه شناسی (کلید واژه ها).....
۵	۱. پلوالیسم.....
۵	۲. دین.....
۶	تعریف دین از نظر دانشمندان اسلامی.....
۶	۳. اسلام.....
۶	الف) تسلیم ظاهری.....
۷	ب) تسلیم و انقیاد حقیقی.....
۷	۴. حق.....
۷	۵. اهل کتاب.....
۸	۶. نجات.....

فصل اول: بیان رویکردهای مختلف در باره تعدد ادیان

۱۱	الف) انحصارگرایی.....
----	-----------------------

۱۲	ادله انحصارگرایی
۱۲	۱. برهان عقلی
۱۲	۲. برهان نقلی
۱۳	نقد انحصارگرایی مسیحیت
۱۳	ب) شمول گرایی
۱۵	نقد شمول گرایی
۱۶	ج) پلورالیسم دینی
۱۶	معنای لغوی واصطلاحی پلورالیسم دینی
۱۷	خاستگاه پلورا لیسم دینی
۱۹	اقسام پلورا لیسم دینی
۱۹	۱. پلورالیسم حقانیت
۲۰	۲. پلورالیسم نجات
۲۰	۳. پلورالیسم رفتاری
۲۱	د. تبیین محل نزاع
۲۲	هو. روش بحث در این رساله
۲۳	خلاصه بحث

فصل دوم: پلورالیسم دینی از منظر قرآن

۲۵	الف) پلورا لیسم حقانیت از منظر قرآن
۲۵	۱. تعریف حق
۲۷	۲. مفهوم دین
۲۷	۳. دین در قرآن
۲۸	۴. دین حق از منظر قرآن
۳۳	۵. جهانی بودن رسالت پیامبر اسلام
۳۴	۶. حقانیت دین اسلام
۳۶	ب) پلورالیسم نجات از منظر قرآن

۱. معنای نجات ۳۷
۲. رابطه دنیا و آخرت ۳۹
۳. قلمرو نجات ۴۱
- ج: پلورالیسم رفتاری از منظر قرآن ۴۵
۱. عدم اکراه در پذیرش دین ۴۶
۲. دعوت به گفت و گوی منطقی ۴۸
۳. دعوت به مدارا و نیکوکاری ۴۸
۴. معیار زندگی مسالمت آمیز ۴۹
۵. رفتار پیشوایان اسلام با غیر مسلمانان ۴۹
۶. اظهارات پاپ و پاسخ آن ۵۱
- اقسام جهاد ۵۳
- فلسفه جهاد ۵۴
- خلاصه فصل ۵۷

فصل سوم: ادله قرآنی طرفداران پلورالیسم حقانیت و نقد آن

- استدلال اول: اراده الهی ۶۰
۱. استناد به آیه ۴۸ سوره مائده ۶۱
- تحلیل و بررسی ۶۲
- الف: اراده خداوند بر آزادی انسان ۶۲
- ب: وحدت دین و کثرت شریعت ۶۵
- ج: حاکمیت قرآن بر کتب قبلی ۶۶
- د: فضیلت و همینه‌ی پیامبر اسلام ۶۸
۲. استناد به آیه ۸ سوره شوری ۶۹
- تحلیل و بررسی ۶۹
- الف. خواست الهی ۶۹
- ب. مربوط به معاد ۷۰

۷۱	۳. استناد به آیه ۱۱۸ سوره هود
۷۱	تحلیل و بررسی
۷۱	الف) اراده خداوند بر آزادی انسان
۷۳	ب) اشاره به معاد
۷۳	۴. استناد به آیه ۱۴۸ سوره بقره
۷۴	تحلیل و بررسی
۷۴	الف) مسأله قبله
۷۵	ب) اختلاف شریعت
۷۵	تأملی در مفهوم فاستبقوا الخیرات
۷۸	۵. استناد به سوره کافرون و تعدد ادیان
۷۸	تحلیل و بررسی
۷۸	الف) شأن نزول
۷۸	ب) دلالت سوره
۷۹	استدلال دوّم: صراط مستقیم
۷۹	بیان استدلال:
۸۰	تحلیل و بررسی
۸۰	۱. معانی صراط
۸۱	۲. اقسام صراط
۸۱	الف) صراط تکوینی
۸۲	ب) صراط تشریحی
۸۲	۳. تصویر صراط مستقیم در قرآن
۸۳	۴. صراط مستقیم و سُبُل انحرافی
۸۴	۵. صراط مستقیم و سُبُل الهی
۸۴	۶. فرق صراط و سبیل
۸۶	۷. نکره بودن کلمه صراط
۸۷	۹. صراط های غیر مستقیم

۸۸	۱۰. مصادیق صراط در آیات
۸۸	الف) دین
۸۸	ب) بندگی
۸۹	۱۱. دسته بندی آیات صراط مستقیم
۹۱	استدلال سوّم : مسلمان بودن پیرو ان ادیان توحیدی
۹۲	تحلیل و بررسی
۹۲	الف) معنای اسلام
۹۲	۱. اسلام به معنای تسلیم تکوینی
۹۳	۲. اسلام به معنای خضوع در برابر خداوند
۹۳	۳. اسلام به معنای خاص
۹۴	ب) لازمه تسلیم بودن ایمان به همه پیامبران
۹۸	استدلال چهارم : هدایت عامّه خداوند
۹۸	تحلیل و بررسی
۹۹	تفاوت هدایت پذیری انسان با غیرانسان
۱۰۳	خلاصه فصل

فصل چهارم : ادله قرآنی طرفداران پلورالیسم نجات و نقد آن

۱۰۹	استدلال اول: معیار رستگاری
۱۰۹	۱. استناد به آیات ۶۲ سوره بقره و ۶۹ سوره مائده
۱۰۷	تحلیل و بررسی
۱۰۷	الف: انتساب به عناوین معیار نیست
۱۰۸	ب: معنای ایمان به خدا
۱۰۹	ج. معنای عمل صالح
۱۱۱	۳. استناد به آیه ۱۱۲ سوره بقره
۱۱۲	تحلیل و بررسی
۱۱۳	۳. استناد به آیه ۶۴ آل عمران

- ۱۱۳.....تحلیل و بررسی
- ۱۱۵.....۴. استناد به آیه ۱۳ حجرات
- ۱۱۵.....تحلیل و بررسی
- ۱۱۵.....الف: توجه به شأن نزول
- ۱۱۶.....ب: بیان عدم تفاخر در رنگ و نژاد
- ۱۱۶.....استدلال دوم: پاداش اهل کتاب
- ۱۱۶.....۱. استناد به آیات ۱۱۳ و ۱۱۴ آل عمران
- ۱۱۷.....تحلیل و ارزیابی
- ۱۱۷.....۱. مراد از اهل کتاب
- ۱۱۹.....۲. شأن نزول
- ۱۱۹.....۳. همه اهل کتاب مثل هم نیستند
- ۱۲۰.....۲. استناد به آیه ۱۹۹ آل عمران
- ۱۲۰.....الف: شأن نزول
- ۱۲۱.....ب: مؤمنان اهل کتاب گرویدگان به اسلام
- ۱۲۱.....۳. استناد به آیه ۶۶ سوره مائده
- ۱۲۲.....تحلیل و بررسی
- ۱۲۳.....۴. استناد به آیات ۸۲ الی ۸۴ سوره مائده
- ۱۲۳.....تحلیل و بررسی
- ۱۲۳.....الف: کینه توزی یهود و نرمش نصارا
- ۱۲۴.....ب: اهل کتاب صالح و غیرمعاند
- ۱۲۴.....خلاصه فصل

فصل پنجم: جمع بندی مطالب و نتیجه گیری

- ۱۲۷.....جمع بندی مطالب
- ۱۳۱.....پیشنهاد
- ۱۳۲.....منابع و مآخذ

مقدمه : طرح تحقیق

✓ تعریف موضوع و اهمیت آن

✓ سوال های اصلی و فرعی

✓ پیشینه تحقیق

✓ فرضیه ها

✓ واژه شناسی (کلید واژه ها)

مقدمه (طرح تحقیق)

۱- بیان موضوع و اهمیت آن

دین و مباحث مربوط به آن حقیقتی است که بر تمام ابعاد زندگی بشر سایه افکنده و حضور خود را در همه جا آشکار نموده است.

در ساحت معرفت دینی در عصر ما، به طور کلی سه دیدگاه وجود دارد: دیدگاه سنتی، دیدگاه متجدد غرب گرا و دیدگاه مجدد احیاگر، که هر یک از دیدگاه های فوق طیف وسیعی از نخبگان فکری و دینی را به خود جذب نموده است و اینها در برابر برخی نظریه های فلسفی و کلامی چون پلورالیسم دینی که نشأت گرفته از غرب است، عکس العمل های متفاوت نشان داده اند.

یک. جریان سنتی که بر مرام علمی سنتی خود پای می فشارد، برخی اندیشه های نو را، هجمه به حقانیت و اصالت دین اسلام می دانند. این دسته چون در صدد مطالعه مبانی این نظریه نیستند لذا نمی تواند دیدگاه اصیل اسلام را در این زمینه بیان کنند، و در صدد پاسخ گویی هم نیستند.

دو. جریان متجدد با بی اعتنایی و قدر ناشناسی منابع عظیم دینی خود، دل در گرو فرهنگ غرب گذارده و همواره در تبلیغ و ترویج آن می پردازند.

سه. در میان این دو گرایش، گرایش سومی بین محققان، نویسندگان و نظریه پردازان وجود دارد، که در عین وفاداری به ارزشهای اسلامی، محققانه در صدد شناخت مبانی فکری و اندیشه هایی چون پلورالیسم دینی بوده که این نوع نگاه به قبول و رد بعضی ابعاد آن منجر شده است.

پلورالیسم دینی به معنای تکرر گرایی دینی و به رسمیت شناختن همه ادیان است، و مراد از رسمیت شناختن ادیان مختلف، به رسمیت شناختن حقانیت و نجات بخشی آنها است. در حقیقت پلورالیسم دینی پاسخ به این نوع سوالات است که: ادیان مختلف چه بهره ای از حقیقت دارند؟ آیا همه ادیان حقد، یا یک دین حق وجود دارد؟ و آیا می توان پیروان ادیان مختلف را اهل نجات دانست؟ پاسخ های دیگری این سوالات انحصار گرایی و شمول گرایی است. در سالهای اخیر عده ی نظریه تکرر گرایی را پذیرفته و به تبلیغ و ترویج آن پرداخته اند، اینان علاوه بر استدلال های عقلی و تجربی به آیات قرآن کریم هم متوسل شده اند و از آیات متشابه به نفع خود استفاده نموده اند؛ و هدف اساسی در این رساله هم، بررسی مستندات قرآنی حامیان پلورالیسم دینی است. امید که مصداق این آیه شریفه ﴿الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ

فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ﴿۱﴾ قرار بگیریم.

۲- سوال اصلی و فرعی :

سوالهای اصلی

۱. نظر قرآن در باره پلورالیسم دینی، به معنایی حقانیت و نجات بخشی ادیان چیست؟ و پلورالیستها به چه آیاتی تمسک کرده اند؟
۲. آیا آیات مورد تمسک پلورالیستها، دلالت بر پلورالیسم دینی می‌کند؟

سوالهای فرعی

۱. آیا از نظر قرآن کریم پیروان همه ادیان اهل نجات اند؟
۲. آیا آیات قرآن کریم پلورالیسم رفتاری را تأیید می‌کند؟

۳- فرضیه ها :

۱. آیات قرآن به هیچ وجه دلالت بر پلورالیسم دینی نمی‌کند.
۲. استدلال طرفداران پلورالیسم دینی به آیات قرآن مخدوش می‌باشد.
۳. از نظر قرآن همه ادیان دارای حقانیت در عرض هم نیست اما پیروان آنها می‌تواند در برخی شرایط اهل نجات باشند.
۴. برخی آیات دلالت بر پلورالیسم رفتاری دارد.

۴- روش تحقیق و ابزار گرد آوری اطلاعات :

این پژوهش که تلفیقی از فلسفه، کلام و تفسیر است، با روش توصیفی و تحلیلی انجام پذیرفته است. با توجه به موضوع پژوهش، مهمترین و مطمئن ترین ابزار گرد آوری اطلاعات، تفاسیر، کتب و مقالاتی است که در موضوع یاد شده به رشته تحریر درآمده است. بنابراین؛ اطلاعات در این پژوهش از طریق تفاسیر، کتب و آثار مکتوب به دست آمده که از این روش به «روش کتابخانه‌ای» یاد می‌شود.

۵- پیشینه تحقیق :

تعدد ادیان را «ویلفرد کنتول اسمیت»^۱ و هم زمان با او «جان هیک»^۲ فیلسوف معاصر انگلیسی به طور

۱. زمر (۳۹): ۱۸

۲. Wilfred Cantwell Smith

۳. John Hick

صریح اعلام و برای تثبیت آن تلاش کرد، جان هیک می گوید: «به نظر من، نیل بدین مقصود (پلورالیستی) مستلزم تصدیق صریح و صادقانه این امر است که در مقوله پیام های وحیانی و متون دینی مبتنی بر نجات و رستگاری انسانی باید به تفکری تکثر گرایانه پلورالیستی روی آوریم»^۱. مباحث جان هیک عکس العملی است در برابر آموزه کلیسا که نجات به کلیسا منحصر شده بود، پس نظریه پلورالیسم محصول غرب است. اما در جهان اسلام، ریشه‌ی این تفکر به عصر رسالت برمی گردد، آن زمان که چالشهایی بین مسلمانان و اهل کتاب پدید آمد، و قرآن کریم اهل کتاب را به اسلام فرا خواند، و در مراحل بعدی برای زندگی مسالمت آمیز، آنها را به اصل مشترک (توحید) دعوت نمود. البته به افراد چون محمد غزالی، اخوان الصفا، نسبت پلورالیستی داده شده است ولی دلیلی روشنی بر این امر وجود ندارد^۲. در این اواخر کسانی مانند دکتر سروش و دکتر محمد بینا مطلق، مجتهد شبستری و دیگران آنها را مطرح نموده و به دفاع از آن پرداخته‌اند، در مقابل، بسیاری از متفکران و محققان در رد کثرت گرایی دینی مقاله‌ها نوشته‌اند، و سخنرانی‌ها نمودند، و در کتابهای فلسفی و کلامی خود به نقد آن پرداخته‌اند، که بسیاری از آنها از منظر بیرون دینی است. تعداد محدودی هم از نگاه درون دینی به بررسی این نظریه پرداخته و پلورالیسم دینی را مردود دانسته‌اند. «قرآن و پلورالیسم» تألیف آقای محمد حسن قدردان قراملکی از کتابهایی است که از نگاه درون دینی تکثرگرایی دینی را به چالش کشیده است. کتاب یاد شده در این رساله مورد استفاده قرار گرفته است.

۶- ضرورت تحقیق :

باتوجه به اهمیت مسأله تکثرگرایی و گسترش شبهات پیرامون مسایل دینی، ضرورت داشت که تحقیق بنیادی و مستدلی از نگاه قرآن کریم در این مورد انجام پذیرد. هرچند نقدهای زیادی به صورت مقاله و کتاب در رد پلورالیسم دینی نوشته شده ولی این رساله باتوجه به شبهات جدید و شکل بندی تازه تدوین شده است و از این جهت می تواند گام دیگری در بررسی این موضوع به شمار آید.

۷- هدف تحقیق :

۱. رد نمودن حقانیت همه ادیان و اثبات حق بودن دین واحد در عصر حاضر.
۲. اثبات امکان نجات و رستگاری برای پیروان سایر ادیان.

۱. جان هیک، مباحث پلورالیسم دینی، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران، مؤسسه فرهنگی انتشارات تبیان، ۱۳۷۸، اول، ص ۳۲

۲. جعفر سبحانی، پلورالیسم دینی، قم، مؤسسه امام صادق (ع)، اول، ۱۳۸۱، ص ۱۰ الی ۱۲

۸- واژه شناسی (کلید واژه ها):

۱. پلورالیسم

واژه پلورال (plural) به معنای متکثر و چندگانه، و (ism) به معنای گرایش است، بنابراین (pluralism) به معنای کثرت گرایی، کثرت مدار و چندگانگی است.^۱

پلورالیسم در اصطلاح از اواخر قرن نوزدهم به بعد در مورد نظریه های فلسفی یا فکری مصطلح شد که بیش از یک اصل نهایی را در برابر آنها که مونیسم و یکتا انگار بودند به رسمیت می شناختند^۲ کثرت گرایی تفسیری از تعدد و تنوع ادیان نسبت به حقانیت و رستگاری اخروی است. بدین معنا که، گرچه حقیقت در نفس الامر و عالم واقع، واحد و ثابت است، لکن آنگاه که این حقیقت واحد در دسترس فکر و اندیشه و تجربه دینی بشر قرار می گیرد به تکثر رنگین می شود از آنجا که همه آنها به نوعی به حقیقت دست می یابند در نجات و رستگاری شریک اند.^۳

۲. دین

به آسانی نمی توان به تعریف دقیق مقبول و همگانی از دین دست یافت، این امر عمدتاً به خاطر تفاوت های گسترده میان سنت هایی است که عموماً دین قلم داد شده اند. لذا برای تعریف دین به نمونه های اشاره می کند که بیشتر افراد آن را به عنوان دین می پذیرند.

تعریف عام از دین: ادیان عبارتند از یهودیت، مسیحیت، اسلام، آیین هندو، آیین بودا و آن سنت های که به نمونه یا نمونه های از این ادیان شباهت دارد.

طبق این تعریف آیین کنفوسیوس، آیین دائو، آیین بهائیت، آیین سیک و بسیاری از سنت های دیگر را به آسانی می توان دین دانست.^۴

یکی از متون غنی تر، تعریف زیر را به عنوان تعریف برتر پیشنهاد می کند: دین متشکل از مجموعه ای از اعتقادات، اعمال و احساسات (فردی و جمعی) است که حول مفهوم حقیقت غایی سامان یافته است.^۵

۱. علی محمد حق شناس، حسین سامعی و نرگس انتخابی. فرهنگ معاصر هزاره انگلیسی. فارسی، تهران، تدوین در واحد پژوهش فرهنگ معاصر، ج ۲، چاپ ششم، ۱۳۸۵

۲. ایان مک لین، فرهنگ سیاسی آکسفورد، ترجمه حمید احمدی، تهران، ۱۳۸۱

۳. جان هیک، فلسفه دین، ترجمه بهرام راد، انتشارات بین المللی الهدی، تهران، ۱۳۷۳، ص ۲۳۸

۴. چارلز تالیافرو، فلسفه دین در قرن بیستم، ترجمه انشاء الله رحمتی، دفتر پژوهش و نشر سهروردی، تهران، اول، ۱۳۸۲ ص ۵۳

۵. مایکل پترسون و دیگران، عقل و اعتقاد دینی، ترجمه احمد نراقی و ابراهیم سلطانی، تهران، طرح نو، سوم، ۱۳۷۹ ص ۲۰

تعریف دین از نظر دانشمندان اسلامی

تعریف استاد مصباح یزدی: «دین برابر است با اعتقاد به آفریننده‌ای برای جهان و انسان و دستورات عملی متناسب با این عقاید».^۱

تعریف استاد جعفر سبحانی: «دین یعنی بشر در تمام قلمروهای اجتماعی، سیاسی، فردی و معنوی باید تسلیم بر نامه‌های الهی بوده و از آن تجاوز نکند».^۲

تعریف علامه طباطبای: «مجموع این اعتقاد (به خدا و زندگی جاودان) و احساس و مقررات متناسب با آن که در مسیر زندگی مورد عمل قرار گیرد».^۳

۳. اسلام

اسلام در لغت به معنای تسلیم شدن و انقیاد و گردن نهادن آمده است. قرآن کریم دین اسلام را از این رو اسلام نامیده که، برنامه کلی آن تسلیم شدن انسان است در برابر خدای جهان و جهانیان.^۴ راغب اصفهانی اسلام را دو گونه دانسته است:

«والاسلام فی الشرع علی ضربین: احدهما: دون الایمان، و هو الاعتراف باللسان، و به یحقن الدّم، حصل معه الاعتقاد او لم یحصل ایاه قصد بقوله ﴿قَالَتِ الْاِغْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوْا وَلٰكِنْ قَوْلُوْا اَسْلَمْنَا﴾^۵ والثانی: فوق الایمان، و هو ان یكون مع الاعتراف اعتقاد بالقلب، و وفاء بالفعل، و استسلام الله فی جمیع ما قضی و قدر كما ذکر عن ابراهیم علیه السلام ﴿اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ اَسْلِمِ قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِیْنَ﴾^۶ و قوله تعالی ﴿اِنَّ الدِّیْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ﴾^۷.

اسلام و تسلیم به دو معنا آمده است:

الف) تسلیم ظاهری

یکی تسلیم ظاهری است که فقط با زبان بیان می‌شود و یا ناشی از فشار و جبر محیط باشد این معنا

۱. محمد تقی مصباح یزدی، آموزش عقاید، سازمان تبلیغات اسلامی، چهاردهم، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۲۸

۲. جعفر سبحانی، افق حوزه، ۲۲ آبان ۱۳۸۵، سال پنجم، شماره ۱۲۷، ص ۳

۳. علامه طباطبای شیعیه در اسلام، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، پانزدهم، ۱۳۷۹ ص ۳

۴. علامه طباطبایی، شیعیه در اسلام، ص ۲۲

۵. حجرات (۴۹): ۱۴

۶. بقره (۲): ۱۳۱

۷. آل عمران (۳): ۱۹

۸. راغب اصفهانی، المفردات الفاظ القرآن، تحقیق صفوان عدنان داودی، (دمشق، دارالقلم، بیروت، دارلشامیه) ۱۴۱۶ ه ق

در قرآن به کار رفته است: «بادیه نشینان اطراف مدینه گفتند: ما ایمان آوردیم، به آنها بگو شما ایمان نیاورده‌اید، بلکه می‌توانید بگویید: «تسلیم شدیم» و هنوز ایمان به قلب شما راه نیافته است.

ب) تسلیم و انقیاد حقیقی

این تسلیم، ناشی از درون و سر سپردگی داوطلبانه و اختیاری است. و این تسلیم است که به ایمان یعنی یک امر درونی و قلبی تبدیل شده است.

۴. حق

کلمه «حق» مصدر و به معنای درجای خود قرار گرفتن و مطابق با واقع بودن است. دهخدا می‌نویسد: حق (امر) ثابت است که انکار آن روا نباشد، حکم مطابق با واقع و آن بر اقوال و عقاید و ادیان و مذاهب اطلاق گردد.^۱ علامه طباطبای در تفسیر المیزان حق را چنین تعریف کرده است: حق عبارت است از امر ثابتی که آثار واقعی مطلوبش بر آن مترتب بشود.^۲

حق در اصطلاح کاربرد های زیادی دارد که باهم دیگر متباین نیست، در فصل دوم هریک از کاربرد ها را توضیح خواهد داده شد.

قرآن کریم ره آورد انبیا را دین حق می‌داند. خداوند به پیامبر اسلام ﷺ فرمود: حق از پروردگار تو سرچشمه می‌گیرد^۳ ﴿الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ﴾^۴

۵. اهل کتاب

اهل کتاب عبارت است از یهود، نصاری و مجوس که در اصل، دین اصیل و کتاب آسمانی داشته ولی دین شان منسوخ و کتاب شان دست خوش تحریف و تغییر شده، قرآن کریم مکرر از این شریعت ها یاد کرده و عنایتی خاص - بلحاظ انتساب آنها به پیامبران و کتب آسمانی پیشین - به آنها مبذول داشته است.^۵ همین اصطلاح «اهل کتاب» در قرآن کریم آمده است. ﴿وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

۱. علی اکبر دهخدا، لغت نامه دهخدا، سال نشر ۱۳۳۸

۲. علامه طباطبای، المیزان، ج ۹، ص ۱۳

۳. عبدالله جوادی آملی، دین شناسی، قم، مرکز نشر اسراء، دوم، ۱۳۸۲، ص ۲۸

۴. آل عمران (۳): ۶۰

۵. سید مصطفی حسینی دشتی، معارف و معارف دایرة المعارف جامع اسلامی، تهران، مؤسسه فرهنگی آرایه، سوم، ۱۳۷۹، ج ۲،

إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ^۱ ﴿﴾ با اهل کتاب جز به روشی که از همه نیکوتر است مجادله نکنید، مگر کسانی از آنان که

ستم کردند و (به آنها) بگویند: «ما به تمام آنچه از سوی خدا بر ما و شما نازل شده ایمان آورده ایم»، و یا در آیه دیگر هم همین تعبیر ذکر شده ﴿﴾ وَكَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّوكُمْ مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ^۲ ﴿﴾. بسیاری از اهل کتاب، از روی حسد- که در وجود آنها ریشه دوانده- آرزو می‌کردند شما را بعد از اسلام و ایمان، به حال کفر باز گردانند.

۶. نجات

واژه «نجات» به معنای رهایی و خلاصی آمده است، مرحوم دهخدا در لغتنامه خویش «نجات» را رهایی، خلاصی، آزادی و رستگاری معنا می‌کند.^۳ لغت دانان عرب نیز «نجات» را به معنای خلاصی و رهایی گرفته اند. ابن منظور در لسان العرب عبارت این چنین آورده است: «النَّجَاةُ، الْخِلاصُ مِنَ الشَّيْءِ^۴» و راغب اصفهانی نیز در مفردات نجات را این گونه معنا می‌کند: «أَصْلُ النَّجَاةِ: الْإِنْفِصَالُ مِنَ الشَّيْءِ وَمِنْهُ نَجَا فُلَانٌ مِنْ فُلَانٍ وَانْحَيْتَهُ وَنَجَّيْتَهُ^۵». از آنجا که در ادامه مباحث این رساله با این کلمات مکرر سروکار داریم ناگزیر شدیم که به طور فشرده و مختصر این واژه ها را معنا کنیم.

۱. عنکبوت (۲۹): ۴۶

۲. بقره (۲): ۱۰۹

۳. علی اکبر دهخدا، لغت نامه، ذیل ماده «نجات»

۴. علامه ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۵، واژه، نجا

۵. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن.